

NECMEDDİN SAHİR SILAN ARŞİVLERİNDE MAZGİRT (1935-1950)

ŞÜKRÜ ASLAN*

GİRİŞ

Erken Cumhuriyet döneminin küçük bir kasabasını, aynı zamanda kamu görevi olan ve büyük ölçüde de bu görevi nedeniyle tuttuğu notlar, raporlar ve yazışmalardan oluşan bir 'kişisel' arşiv üzerinden okumak, benim için de ilginç bir deneyim oldu. Tarih Vakfı Yurt Yayınları tarafından yayınlanan bu kişisel arşivin, aslında Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün sınırlarını bile bazı bakımlardan aşan çok zengin bir içeriğe sahip olduğunu belirtmem gerekir. Arşiv sahibinin, o yıllarda Mazgirt'i de kapsayacak şekilde önce Bingöl ve sonra da Tunceli milletvekili olması, bölgeyi ve ilçeyi iyi tanınması Mazgirt'le ilgili bilgi ve belgelerin değerini arttırmaktadır.

Öte yandan arşivde yer alan detaylar, bir başka açıdan erken Cumhuriyetin kurmaya çalıştığı 'devlet geleneği'ni anlamamıza da katkı sunmaktadır. Başka bir deyişle bu arşiv, söz konusu süreçte devleti temsil etme görevi verilen bazı kişilerin, görevlerine dair bazen aşırı titiz yaklaşımlarını anlamamıza da katkıda bulunmaktadır.

Necmeddin Sahir Silan, 1939 yılından 1943 yılına kadar Bingöl; bu tarihten 1950 yılına kadar da Tunceli Milletvekili olarak görev yapmıştır.

* Prof. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü.

Dönemin tek partili siyasal rejimi nedeniyle her ikisinde de CHP'lidir. Her iki dönemde de Dersim coğrafyası ve Mazgirt'le yakından ilişkilidir. Zaten Mazgirt ilçesi Bingöl ve Dersim idari alanlarının da ortasında bulunmaktadır. Bundan dolayı bütün bu süreçte, Mazgirt'le ilgili olduğunu gösteren yazılar, belgeler bulunmaktadır.

Sılan, 1950 yılında CHP'den istifa ederek Demokrat Parti'ye katılmış; bu kez Erzincan ve Tunceli'de parti müfettişi olarak görev yapmaya devam etmiştir. Yani bölgeyle ilişkisi devam ettiği gibi, her iki partinin bakış açısından Dersim coğrafyasına dair kırılmalara ilk elden tanıktır. Arşiv belgelerinde, bu tanıklıklar sayesinde, kırılmaların izini sürmek de mümkün. Makalede kısaca da olsa bu döneme ve kırılmalara da değineceğiz.

Mazgirt, Necmeddin Sahir Silan arşivlerinde, Dersim'in diğer ilçeleri gibi zaman zaman kendi adına bir başlık olarak, fakat çoğunlukla da rapor ve anlatılar içerisinde yayılmış bir şekilde ele alınmıştır. Dolayısıyla dönemin Mazgirt'ini, belki de başka hiçbir yerde bulamayacağımız detayda bu arşivlerden öğrenmekteyiz. Arşivlerdeki Mazgirt'in bu makaleye konu olmasının başlıca nedeni de budur.

Elbette makaleye konu olan dönem itibarıyla söz konusu arşivlere girmeyen pek çok Mazgirt bilgisi belgesi vardır. Metnin akışını bozmayacak şekilde, daha çok dipnotlar kullanılarak zaman zaman bu bilgi ve belgelere de göndermede bulunarak, 1935-50 yılları arasındaki Mazgirt'i çeşitli boyutlarıyla anlamaya çalışacağız. Bunları, arşiv belgelerinin içeriğinden hareket ederek; '1930-40'lı Yıllarda Mazgirt'te İdari İktisadi ve Toplumsal Hayat', 'Kırılmalar: 1938'de ve Sonrasında Mazgirt', 'Mazgirt'te Köylülerin Kamusal Talepleri' ve 'Mazgirt'in Kimlik ve Geleneklerine Değinmeler' gibi başlıklar altında tasnif etmek mümkündür.

1930-40'LI YILLARDA MAZGİRT'TE İDARİ, İKTİSADİ VE TOPLUMSAL HAYAT

Arşiv belgelerinde 1930 ve 1940'lı yılların Mazgirt'ine dair oldukça ilginç belgeler yer aldığı gibi, tarihsel geçmişine dair yorum ve bilgiler de dikkat çekicidir. Silan'a göre Mazgirt (arşivde *Mazkirt* olarak yazılı), *Dersim vilayet olduğu zaman mutasarrıflık merkezi olmuş kasabaydı. Dersimin mutasarrıflığa tahvili sırasında da kaza teşekkülünün merkezi olmuş*

*tur. Çok sarp ve taşlıklı ve Kırklar Dağı Pah istikametinden geçit veren Şark parçasının hemen cenubundadır. Kasabanın asıl adı Manazgirt imiş ve vaktiyle büyükçe bir kasaba iken müteaddit aşiret tecavüzü neticesinde küçüle küçüle nihayet 150-200 haneden ibaret bir köy haline dönmüştür.*¹

1930'lu yıllara girerken Dersim'in diğer ilçelerinde olduğu gibi Mazgirt'i de etkileyecek olan çeşitli iskân hareketleri başlamıştır. Daha 1928 yılında, aralarında Mazgirtlilerin de bulunduğu bir grup Dersimli aile Elazığ'a yerleştirilmişti. Devlet, Dersim coğrafyasının iskân işiyle doğrudan ilgilieniyordu. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, refakatinde Kazım, Kenan ve Osman Paşalar olduğu halde 1931 yılı sonbaharında Mazgirt'e de gelmişti.² 1930'lu yılların ikinci yarısında bu bölgeden ülkenin çeşitli şehirlerindeki maden işletmeleri için bir miktar nüfusun gönderilmesi sağlanmıştı. Raporlarda ilgili bilgiye dair detaylar da yer almıştı:

Maden ve endüstri merkezlerinin amele ihtiyacını karşılamak üzere bu merkezlerde yetiştirilmeleri düşünülen, garbe nakilleri mukarrer Tunceli halkından 1.500 kişiden 300 kişinin Zonguldak'ta iskân edilmeleri geri kalan 1.200 kişinin İzmit, Geçiborlu, Karabük, Fethiye ve Divriği maden ve endüstri merkezlerinde yerleştirilmeleri...³

Bugün halen söz konusu yerleşmelerde yaşayan, bir kısmı Mazgirtli olan Dersimlilerin geçmişi esas olarak bu iskâna dayanır.

Belgelere göre Mazgirt, ziraate elverişli, bereketli topraklarıyla Dersim'in dikkat çeken kazaları arasındaydı. *Çarsacak ve Muhundu Nahiyelerinin geniş sulak ovaları vardı. Halkın esas işleri çiftçilik olduğu halde toprakların büyük kısmı bazı kişilerin ellerinde bulunduğu ve bir kısmının da istenildiği gibi işlenmemesi nedeniyle ziraat hareketleri mahdud maddelere ve miktarlara inhisar ediyordu. 1941'de buğday, arpa ve çavdar ekimi için 2.000 dönüm toprak işlenebilmiş ve böylece 500 ton buğday, 450 ton arpa, 4 ton çavdar ve 10 ton darı da elde edilebilmişti. İlçe çapında mercimek, fasulye*

¹ Necmeddin Sahir Silan, *Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik Dersim-Sason (1934-1946)*, Tarih Vakfı Yayınları, 2010, s. 62-63.

² *Dersim Jandarma Genel Komutanlığı Raporu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1998, s. 191.

³ *Kürt Sorunu ve Devlet, Tedip ve Tenkil Politikaları (1925-1947)*, Der. Tuğba Yıldırım, Tarih Vakfı, 2011, s. 107.

ve nohut ekiminin az olduğu ve 1941 yılında bunlardan ikişer, dörder ton kadar mahsul alınabildiği ve patates, soğan, sarımsak ekimi ve istihaline de biraz daha fazla önem verilmişti. Bunlardan Peri köyü civarında tütün ziraati yapılmaktaydı. İlçe hayvancılık açısından da oldukça zengindi. Fundalık ve çalılığın oldukça fazla olması keçi yetiştirmeye elverişliydi. 1940'lı yıllarda Mazgirt'te 20.000 keçi, 6.000 koyun, 10.000 sığır, 400 at, 300 katır ve 1.500 merkep olmak üzere 40.000'e yakın hayvan beslenmekteydi.⁴ İlçede 1941 yılında 29 ton armut, 22 ton dut, 3'er ton elma ile ceviz ve badem, 7 ton zerdali, 2 ton erik ve 1 ton kayısı üretilmişti. Bir yıl içinde 650 eski kovanla 3 tona yakın bal ve 400 kilo kadar balmumu istihsal edilmiş idi. Yine o yıllarda Mazgirt köylerinde 6.326 Koyun, 20.653 Kıl Keçi, 11.159 Sığır ve Manda, 2281 At, Eşek ve Katır, bulunurdu. Dersim ilçeleri içerisinde Çemişgezek'ten sonra en çok hayvanın bulunduğu ilçeydi. Keza tarımsal üretim için o yıllarda köylülere tohumluk olarak 70 ton buğday, 90 ton arpa dağıtılmış; buna mukabil o yıl toprak mahsulleri vergisi ile Devlet hissesinin 600 ton olarak alınması hesap edilmişti.⁵

Toprakları geniş ve bereketli, bahçeleri zengin ve verimli olan Mazgirt, 1945 yılında kısmen kımlı, 1946 yılında da diğer ilçelerde olduğu gibi kuraklık felaketine uğramıştı. Bu nedenle Mazgirtliler tohumluk-yemeklik bakımından büyük darlığa düşmüşlerdi. Normal zamanlarda Elazığ İlinin bile hububat ihtiyacını karşılayan Mazgirt'te o güne kadar görülmeyen bu kuraklık nedeniyle birçok yaşlı, çocuk ve kimsesizler yemeklik bakımından yoksulluğa düşmüştü.⁶ Yoksulluğun yanı sıra 1940'larda Mazgirt'te sıtma da vardı, halk halsiz düşmüştü.⁷ Doktor ve sıhhat memuru henüz yoktu.⁸

⁴ *Dersim Harekatı ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1936-1950)*, Der. Tuba Akekmekçi ve Muazzez Pervan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011, s. 329.

⁵ *Doğu Sorunu Necmeddin Sahir Silan Raporları (1939-1953)*, Der. Tuba Akekmekçi ve Muazzez Pervan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010, S. 264-292.

⁶ Kendisi de Mazgirt'in Dırban köyünden olan Kemal Burkay, kıtlık ve yoksullukla ilgili şu bilgileri aktarır: "1941 yılında büyük bir kıtlık yaşandı. Evimizde ekme ve pişirecek bir şey olmadığı günler oldu. Bazı günler komşudan bize bir tas çorba geldiğini hatırlıyorum. Çorbayı ya da birinden temin edilen ekmeği öncelikle biz çocuklara verirdi... Kıtlığın nedenlerinden biri de savaş döneminde daha da ağırlaşan vergilerdi. Tahıl vergisine hasat zamanı harmanda el konuyordu. Yol vergisini nakdi ödeyemeyenler aylar boyu kara ve de-

Dersim'in diğer ilçelerinde olduğu gibi Mazgirt'te kamu ile ilişkilerde öne çıkan kurumlardan birisi Adliye idi. Adliyenin öne çıkması, dönemin devlet politikasının karakteristik özelliğini de yansıtıyordu. 1940'lı yıllarda ilçede bir Sulh Mahkemesi vardı. *Muddeiumumi hâkim, bir başkâtip, iki zabıt kâtibi, bir mübaşir ve bir gardiyan vardı. Kalan kazasında adliye teşkilatı olmadığı için iki kazanın işine bakıldığından işte kesafet vardı.* İlgili raporlara göre Mazgirt'te işlenen suçlar arazi ve kız kaçırmaktan mütevellitti. *Suç adedi itibarıyla memleketimizin hemen pek çok yerlerinden daha normal şekilde işlemekteydi. Katil ve cerh hadiseleri bir veya iki defaya inhisar ederdi. Nazari dikkati celp edecek derecede ifsadat vardır. Bundan mütevellit iftira ve hakaret davaları fazla miktarlardadır. Mazgirt'te üç odalı bir hapishane vardı. İkisi beşer kişilik, birisi 15 kişilik olan bu bina belediyeye ait olup icar edilmişti. Bina muntazam değildi. Esasen hafif cezalıları bulmaktaydı... Memleketimizin hemen her tarafından daha normal bir hale gelmiş diyebileceğimiz şekilde, emniyet ve asayiş vaziyeti memnuniyeti mucip bir haldeydi. Hayvan hırsızlığı soygunculuk ve yol kesmek gibi suçlar yok denecek kadar azdı.*⁹ *İlçede ilk banka şubesi 1948 yılında açılmıştı.*

Sistem güvenlik bağlamında da Mazgirt ilçe merkezinde kendine uygun bir yapı teşkil etmişti. Diğer ilçelerde olduğu gibi Mazgirt'te de birtakım

miryolu yapımında çalıştırılıyordu... Unu biten insanlar, eğer paraları veya kredileri varsa un ya da zahire satın alır ya da borçlanırlar. Ama kimi zaman bu bile olmaz, düpedüz aç kalırlar. Kışın önemli bir bölümünü palamutla geçiren komşu ve akrabalarımızı hatırlarım”, Kemal Burkay; *Anılar Belgeler*, Deng Yayınları, 2002, s. 14, 22.

⁷ Kemal Burkay, anılarında kültürel geleneğe dair şu bilgiyi verir: “Çocukluğumun geçtiği köylerden, ne Canik'e ne de Dirban'a doktor, sağlık memuru ya da ebe uğradığımı hatırlamam. Aşı maşı hak getire. Her kış kızıl kızamık, çiçek gibi salgın hastalıklardan her köyde onlarca çocuk ölür ve bazıları kör olurdu... Buna karşılık geleneksel kimi tedavi yöntemleri uygulanır, hastalık da kısa sürede geçerdi. Annemin bu konuda etkili bir yöntemi vardı. Kürtçe xudit denen otun kökünü bıçakla keser, çıkan süri göz kapaklarının içine sürer, gözlerin üstüne birer dut yaprağı kapatır, ince bezle bağlardı. Bu durumda güneşin altında bir saat kadar sırtüstü uzanırdık. Sonra yüzümüzü bol su ile yıkardık ve göz ağrısı o anda bitmiş olurdu”, Kemal Burkay; *Anılar Belgeler*, A.g.e., s. 39, 46.

⁸ 28.06.1955 tarihinde Mazgirt'e ilk kez tayin edilen Dr. Nejat Tuna, ilçede Sağlık Ocağı olmadığı için bir odanın yarısını ev yarısını da muayene odası olarak kullandığını yazmıştı, F. Ülkü, *Anılarla Tunceli*, 4Renk, 2001, s. 155.

⁹ *Dersim Harekatı ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1936-1950)*, A.g.e., s. 332-335.

*subayı, bir başgedikli, 5-10 gedikli ve 180-200 erden müteşekkil birer bölük bulunmaktaydı.*¹⁰

Raporlara göre o yıllarda köylülerin kaza merkezi ile irtibatları da oldukça müşkül idi. Çünkü ilçede yegâne nakil vasıtası hayvanlardı. Motorlu araç bulunmamakta ve varolan yollar da motorlu araç kullanımı için uygun değildi. Yolculuk için tek seçenek yürümekti. Bu durum da köylülerin kamu kurumlarıyla ve dolayısıyla ilçe merkezi ile ilişkilerini sınırlıyordu.¹¹

1940'larda Mazgirt köylerinden Elazığ'daki Kız Enstitüsüne götürülen/gönderilen kız çocuklarına dair bazı bilgiler de ilgili raporlarda yer almaktadır. Buna göre Elazığ Kız Enstitüsü Akşam Sanat yatılı kısmına gönderilen, muhtelif köylerden okuma yazma bilmeyen *sahipsiz kızcağızlara* dair¹² uygulama tamamlanmamış ve dolayısıyla arzu edilen amaca ulaşamamıştı;

¹⁰ Sistemin Dersim'le, dolayısıyla Mazgirt'le kurduğu ilişkisinin başında *güvenlik* vardı, hatta güvenlik meselesi siyasal iktidarın en önemli konusuydu. O yıllarda güvenlik için öngörülen araçlardan birisi de 'Blok Havz'lar yapmaktı. Ancak bunlar sanıldığı gibi bir tür baraj olarak su havzaları oluşturmaktan farklıydı. Konu, ilgili raporlarda şöyle yer almıştı: "*Pek ilerilere kadar sokulmuş olan kıtalarımıza bulunacakları mevkiinin coğrafi vaziyetine uygun birer blok havzlar yapılır ve bunların içerisine yetecek derecede cephane, yiyecek ve suları da konulmuş olursa; bu blok havzlar, Dersim muntikasında hatırı sayılır birer kalecikler haline girer ve hele bunların çökertilmez şeyler olduğu da birkaç sınıayışlarla da ön almış bulunursa asilerin dillerinde birer destan olarak kalır ve asırlaşmış olan güven ve direnmeleri de kolaca kökünden koparılır ve atılır... Çeşit çeşit blok havz modelleri vardır. Dersim'in hususiyetine uygun ve mahallin önemine göre bunlar etrafında ölü zaviyeleri bırakılmamış olarak hâkim noktalara yapılacak olurlarsa inşaata verilecek irtifa göze çarpmayacak surette çok yüksek olmamalı, bilakis vadilerde bu irtifa nispeten yükseğe tutulmalıdır. Bunlara karşı bir tecavüz halinde kıtanın fazla yıpranıp yorulmaması için blok havzın etrafı, ya blok havzdan yahut etrafında kuvvetli tel örgülerle çevrilmiş siperlerden makineli tüfeklerle yan ateşine alınacak vechile olmalıdır... Bundan başka, devam üzere islahat lehinde asiler üzerinde propaganda yapabilmek için bu işte yararlı olan kim-seler blok havzlarda bulundurulmalıdır. Bu blok havzlarda, islahat ve sükûnetleştirme ile muvazzaf olan memur ve komutanların birer kaptan kulesi olmalı ve buraya sık sık gelerek vazifelerini iyi tatbik edebilmek için buralardan incelemeler yapmalı ve işlerini bu suretle yoluna koymuş olmalıdırlar (Kürt Sorunu ve Devlet, Tedip ve Tenkil Politikaları, A.g.e., s. 99-101).*

¹¹ Bununla birlikte 1930'lu yıllarda çalışmak amacıyla Mazgirt'ten Amerika'ya ve Suriye'ye gidenler vardı. Milletvekili Hasan Ünlü'nün aktardıklarına göre babası, 1930 yılında önce İstanbul'a, bir süre sonra da Uruguay'ın Mantavito liman şehrine gitmiş ve 1938'de dönmüştü. Köylerinden Suriye'ye giden iki kişi de yıllarca dönmemiş; sonradan giden akrabaları, onları Şam'da çoluk çocuğa karışmış olarak bulacaklardı, Ünlü, 2004: 46.

¹² *Dersim Harekatı ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1936-1950)*, A.g.e., s. 465.

Elazığ'daki Kız Enstitüsünde her sene üç, beş, sekiz kız çocuğu gönderilmektedir. Bunlar enstitüden çıktıktan sonra köylerine dönmekte ve tekrar eski aile hayatına intibak etmektedirler. Beklenen netice alınmıyor. Enstitüyü ikmal eden kızları ya tahsiline devam ettirip temamile yetiştirilmek veya enstitülerde tahsiline devam ettirilerek köy öğretmeni yapmak ve yine aynı seviyedeki erkekler ile aile teşkiline vesile olacak vaziyetler ihdas edilerek hiç olmazsa kendilerini yetiştirdikten sonra gaip etmemek için bu çarelerden birine başvurmak lazımdır... Bugünkü halile istifadenin hemen hiç yok denecek derecede olduğu gibi tahakkuk gibidir.¹³

Raporlara göre Mazgirt'te, 1940'lı yıllarda, merkezde tam teşkilatlı bir okul dışında Enstitü mezunu öğretmen bulunan okullar şunlardı: Peri Bucağı, Yercik, Hulman, Kızılkale. Eğitimci okulların bulunduğu köyler de şunlardı: Canik, Danaburan, Kızılcık, Gönderiç, Mesten, Coşık ve Şiilik. Ayrıca Plan ve Göktepe köylerinde birer okul yapılmaktaydı.

Raporlara göre Mazgirt'te, ilçe genelinde gündelik hayat; halkın kültürel geleneklerine dair de bir fikir vermekteydi:

Yaşayış ve tarzı telebbüs pek iptidai bir haldedir. İhtiyaç gayet basit, üzerini örtecek ve midesine gidecek herhangi bir şey onun idamei hayatına kâfidir. Kendisine yol gösterecek bir rehber her zaman ihtiyaç hisseder. Eski halile bunu seyitler, ağalar yapmakta idiler. Halen bu hal mahsus derecede mevcuttur. Aile hayatına erkek hâkimdir. İş taksim edilmiştir. Göçebe ve aşiret hayatı yoksa da mıntıka dâhilinde halk toprak sahibi olmadığından muayyen bir yere bağlı değildir. Usulü ve-raset kendi aralarında yapıldığı takdirde ahkâmı şeriyeye göre yapılır. Göreneğe tab'an devam eden bu hal, iyi bir istikamete tevcih edildiği takdirde müsait kabiliyetten dolayı ıslahı mümkün görülmektedir.¹⁴

KIRILMALAR: 1938'DE VE SONRASINDA MAZGİRT

Dersim'de ve dolayısıyla bir parçası olan Mazgirt'te meydana gelen kırılmaları görebileceğimiz alanların başında nüfus olgusu gelir. Türkiye'de ilk Genel Nüfus Sayımının yapıldığı 1927'de, bugünkü Tunceli'yi oluşturan

¹³ *A.g.e.*, s. 331.

¹⁴ *A.g.e.*, s. 337.

ilçelerden Pütümür Erzincan'a diğerleri Elazığ'a bağlıydı. "Devletin Dersim'e giremediği"nin varsayıldığı dönemde bütün bu ilçelerde sayım yapılmış ve sonuçlar da resmen duyurulmuştu. Buna göre 1927'de Mazgirt'in nüfusu, köyler de dahil 15.837 idi.¹⁵ Bu sayımda, aynı zamanda Dersim'de nahiye ve köy sayıları ve nüfusu da tek tek tespit edilmişti. 1935 yılı Genel Nüfus sayımında hangi mıntıkada kaç kişiyi görevlendirmek gerektiği, bir sayım memurunun bir günde kaç kişiyi yazabileceği, sayımın ne kadar masraf yapmayı gerektirdiği vb. hususlarını anlamak için, muhtelif tarihlerde ve yerlerde "Tecrübe Sayımları" yapılmıştı.

Dersim açısından 1935 yılı nüfus sayımını çok daha önemli hale getiren neden ise 1938 büyük sürgün olayı öncesi yapılmış son sayım olmasıdır. 1935 yılı Genel Nüfus Sayımı verilerine göre Mazgirt'te 22.795'i köylerde olmak üzere toplam 23.999 kişi yaşamaktaydı.¹⁶ Mazgirt'in, merkeze bağlı 23, Muhundu Nahiyesine bağlı 47, Pah'a bağlı 14, Türüşmek'e bağlı 16 olmak üzere toplam 100 köyü bulunmaktaydı.

1938, Dersim tarihinde en kritik yıl olarak tarihe geçmişti. İsmet İnönü'nün başbakan olarak Eylül 1937'de "Dersim'de asayiş bakımından bir sorun kalmadığına"¹⁷ dair resmi beyanından hemen sonra görevden alınmasını takip eden aylarda gerçekleşen ve yerel kamu yöneticilerinin de dahil olduğu türlü politik oyunlar¹⁸ ile 1938 yaz aylarında büyük kitlesel kırım gerçek-

¹⁵ DİE Nüfus İstatistikleri, 1928.

¹⁶ DİE Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1935, Usul, Teşkilat ve Neticeler Hakkında İzahat, s. 12.

¹⁷ TAN Gazetesi, 19 Eylül 1937.

¹⁸ Yereldeki kamu görevlilerinin, büyük müdahalenin şartlarını hazırlayan girişimlerine dair iki kaynak oldukça detaylı bilgi vermektedir. Bunlardan birisi; Haydar Beltan'ın Mazgirt kaymakamı ile ilgili aktarımları hakkındadır (*Ve Suyu Ateşe Verdiler*, Sancı Yayınları, 2019, s. 169-173). Diğerleri de Hıdır Öztürk'ün konuya dair verdiği ilginç bilgilerdir. Öztürk'ün aktardığına göre, Abdullah Alpdoğan, Binbaşı Kemal'in komutasında Seyyar Jandarma Alayının bir bölüğünü bölgeye gönderir. Binbaşı Kemal, olaylarla hiç ilgisi olmayan Ali isminde bir yerim çocuğu döve döve öldürtür ve bu noktadan sonra aşiret reisleri harekete geçerek bu bölüğün etrafını sarar ve etkisiz hale getirirler. Ama yine de zarar vermezler. Hatta köpürünün tamirini de yapacaklarını söylerler. Fakat Binbaşı Kemal, görünürde uzlaşmış gibi görünmesine rağmen, yanındaki üstegmen İsmail Hakkı'ya talimat vererek iki köylüyü öldürtür. Köylülerin de karşılık vermesi sonucu İsmail Hakkı ve iki er orada öldürülür. O sıralar

leşmiştir. Hatta Dersim esas olarak 38 vak'ası ile anılmaktadır. Dolaylı kaynaklara göre o yıl yapılan askeri harekâta 13.100 Dersimli öldürülmüştür.¹⁹ Yine çeşitli kaynaklara göre aynı yıl 7.000-12.000 dolayında kişi batı illerine sürgün edilmiştir.²⁰ N.S. Silan, "Tunceli İli Parti Teşkilatımızın Durumu" başlıklı 30 Ağustos 1952 tarihli raporda sürgün edilen kişi sayısının gerçekte 20.000 olduğunu yazar. *Tunceli çevresinde, Mazgirt ve Pertek kazaları hariç olduğu halde, diğer kazalarda İcra vekilleri Hey'e-tince 20.5.1937 ve 6.8.1938 günlerinde onaylanan 2/6662 ve 2/9409 sayılı kararnamelerde yazılı sınırlar içindeki yerler yasak ve boşaltılmış bölge olarak tespit olunmuş ve buralarda oturanlar başka yerlere nakil ve iskân edilmiştir.*²¹ *Kısaca 1938, Dersim'in her yerinde olduğu gibi Mazgirt'te de çok büyük bir toplumsal kırma tanıklık etmişti.*²² *Bu nedenle 1935 ve 1940 yılları Genel Nü-*

Muhundulu Seyit Hüseyin başkanlığındaki Haydaran Aşireti Reisi Kamer ve Hıdır Ağa, Demenan aşireti Reisi Cebrail Ağa, Yusufan Aşireti Reisi Kamer Ağa'dan oluşan bir heyet Elazığ'da Abdullah Paşa ile görüşmektedirler ve bu olaylardan habersizdirler. Abdullah Paşa olayları haber alınca heyettekileri tutuklatır. Bunlardan Haydaranlı Kamer Ağa bir yolunu bulup kaçar. İsmail Hakkı'nın ölümünden sorumlu tutulan Yusufanlı Kamer Ağa ve oğlu Fındık Ağa ise kendileri Elazığ'a giderek teslim olurlar. Binbaşı Kemal'in de bundan haberi yoktur ve bölgede kendi uyguladığı teröre gerekçe olarak Fındık Ağa ile çatıştıkları yönünde Elazığ'a rapor verir. Oysa Fındık Ağa Elazığ'da tutukludur. Kısaca Binbaşı Kemal planlı olarak hazırlık yapmış, olayları çığırından çıkarmıştır, Hıdır Öztürk, *Tarihimizde Tunceli ve Ermeni Mezalimi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, 1984 s. 32-33.

¹⁹ *Sabah Gazetesi* (Hasan Saltık'la yapılan söyleşiden aktarılan bilgi), 19 Kasım 2009.

²⁰ Hüseyin Aygün, *Dersim 1938 ve Zorunlu İskan*, Dipnot Yayınları, Ankara 2009 s. 22.

²¹ *Doğu Sorunu Necmeddin Sahir Silan Raporları (1939-1953)*, A.g.e., s. 246.

²² 1924 Mazgirt doğumlu Şükrü Laçın, Mazgirt'te 1938 sürecini şöyle aktarır: Vaktiyle çeşitli şehirlerde dolaşmış, o arada Ağrılı bir kadınla evlenmiş; en son tekrar köyüne dönmüş aksakallı, 90 yaşında Mahmut Amca, tam da jandarmanın köy yakınında kamp kurduğu bir dönemde sakalını keser. Kimse buna bir anlam veremez. İşin aslını sonradan öğrenirler. Birkaç askerle konuşurken, askerlerden birisinin Ağrılı ve üstelik Mahmut Amcanın eşinin akrabası olduğunu öğrenirler. Akrabalık ilişkisi ağır basınca asker, akrabasına bölgeye geliş nedenleri hakkında bilgi verir. Bu bilgi Laçın'ın aktardığı biçimiyle tam olarak şöyledir: "Devlet, birkaç gün içinde Dersim'i ortadan kaldıracak. Sizin buralar da Dersim mıntukasına dahil. Burada da çok adam vurulacak. Özellikle şeyh, dede, seyyid, ağa ve aşiret reisi gibi kimselerin vurulacaklar. Mahmut Amca bu haliyle göze çarpmaktadır. Onun için hemen sakalını kessin". Şükrü Laçın, askerlerin bir gün köye geldiklerini, başlarındaki subayın, kendisini çağırıldığını ve birkaç soru sorduğunu, kendisinin de bu sorulara, Türkçe bildiği için cevap verdiğini anlatıyor.

fus Sayımları verileri her yerde olduğundan farklıydı. Önemli miktarda nüfus 'kaybolmuş' ve köylerin bir kısmı haritadan silinmişti.

1940 yılı Genel Nüfus Sayımlarına göre²³ Mazgirt'te, 20.037'si köy ve nahiyelerde yaşayan, toplam nüfus 20.867'dir. İlginç olan 1935'te kayıtlarda adı geçen bazı köyler bu yeni sayım belgelerinde artık yer almıyordu. 1940 yılı Genel Nüfus Sayımı verilerine göre Mazgirt İlçesi 1940 yılı Genel Nüfus Sayımına göre merkeze bağlı 23, Çarsancak Nahiyesine bağlı 21, Muhundu 29, Pah 13 olmak üzere 86 köyü olduğu görülmektedir. Bu köylerin bir bölümünün Tunceli merkeze bağlandığını belirtmek gerekir. Zira 1935 ve-

Subayın, askerlere dönerek şaşkınlık içinde 'bunlara vahşi diyorlar, baksanıza adam ne güzel Türkçe konuşabiliyor, bunlar nasıl vahşi olabilirler' diye sorduğunu belirtiyor. Daha sonra askerlerin tüm köylüleri topladıklarını, silah ve kesici aletlerin getirilmesi, aksi halde çok kötü şeylerin olacağını, bunun üzerine, köylülerin ne varsa getirip teslim ettiklerini, ama buna rağmen yedi kişinin seçilerek götürüldüğünü belirtiyor. Bunlardan, okuma yazması olan, öğretmen Selim ve Nahiy Müdürü tarafından çok sevilen Ahmet Korkmaz'ın da yer aldığını, bunların öldürülmesini engellemek için sürdürülen çabaları, yine Ahmet Korkmaz'ın anlatılardan yararlanarak aktarıyor. Özetle Galip Deniz ile Mazgirt Kaymakamı Fahri Tokmakçı arasında geçen gerilim sonucu bu grubun kurtulduğunu, ama yüzlerce insanın birkaç gün aç bekletildikten sonra 14 Ağustos 1938'de gruplar halinde öldürüldüklerini uzun uzun anlatıyor. Şükrü Laçın, kendi köylerinin yanı sıra Mestan Köyünde Gedikgil ailesinin, Akkilise'de Blogiller ailesi, Keman Köyünde Hesi Şakir Ailesi, Şilk köyünde Zaim ailesinin, ayrıca Muhundu'da, Velan'da, Pah Nahiyesi ve isimlerini unuttuğu pek çok köyde pek çok insanın öldürüldüğünü vurgulayarak, bunların evlerinin yakıldığını, sağ kalanların da sürgüne gönderildiğini belirtir (Şükrü Laçın; *Dersim İsyanından Diyarbakır'a Bir Kürt İşçisinin Siyasal Anıları*, Sun Yayıncılık, 1992, s. 23-29). Bir başka çalışmada kendisiyle görüşülen Gewera Maçı adlı Dersimli kadın, 1938'in o karanlık günlerinde Mazgirt'te öldürülen insanların öykülerine dair tanıklıkları aktarır (Cemal Taş, *Dağların Kayıp Anahtarı*, İletişim, 2010, s. 265-297). Sonradan Tunceli Milletvekili seçilen olan Hasan Ünlü, 1938'de Kızalkale Köyünde olanları anlatırken bu köyden de çağınlan kişilerin aralarında bulunduğu 300'den fazla kişinin ilçenin batısındaki çukura elleri bağlı olarak makineli tüfeklerle taranarak öldürüldüklerini belirtir, Hasan Ünlü, *Hayatım ve Düşüncelerim*, Öztepe Matbaacılık, Ankara, 2004, s. 50-51.

²³ 1940 yılı Genel Nüfus Sayımında da öncekilerde de olduğu gibi o anda yerleşim yerinde olmayanlar, orada kayıtlı olsalar da yazılmamışlardır. Sokağa çıkma yasağının uygulandığı bu sayımlarda sayımın bittiği top veya havai fişek atılması ya da tellal çağırılmak veya davul çaldırmak suretiyle duyurulmuş ve halkın sokağa çıkması sağlanmıştır. Aşiretlerde ve kabilelerde kadınların ve küçük çocukların kaydedilmemesi eğilimine karşı bu sayımda, görevliler özellikle titiz davranışları yönünde uyarılmışlardır, *DİE 1940 Yılı Genel Nüfus Sayımı Daimi Göçbelerin Sayımı Hakkında Talimat*, s. 3.

rilerine göre Mazgirt'in köy sayısı 100 kadardır. 1940 yılı Genel Nüfus sayımı sonuçlarına baktığımızda il merkezinin (Kalan) toplam 2 nahiyesi ve 18 köyü olduğu görülür.²⁴ 1935'te Genel Nüfus Sayımı yapıldığı sırada Tunceli henüz il olmadığı için bu köyler de diğer ilçelere bağlıdır. Bu nedenle köylerin ilçeleri değişebilmiştir. Bir önceki sayımda Pertek ilçesine bağlı Çarsancak Nahiyesi, 1940 sayımında Mazgirt'e bağlı görülmektedir. Bununla birlikte toplam köy sayısında 14 köyün eksildiği görülmektedir.²⁵

1940 yılında yapılan Genel nüfus Sayımına göre Mazgirt'in nüfusu azalmıştı. Toplamda köy ve ilçe merkezi olmak üzere nüfus 3.000 dolayında azalmıştı. 1945 yılında yapılan Genel Nüfus Sayımında bu sonuçların hiç değişmediği gözlenmektedir. Hemen tüm ilçelerin nahiye ve köy sayıları aynı biçimde devam etmektedir. Zira 1938 yılında sürgüne gönderilenlerin geriye dönmelerine yönelik yasak ve bölgenin yerleşime kapalı olması durumu da devam etmektedir. Fakat 1950'li yıllara gelirken durum değişecektir. Zira 1947 yılında CHP ve DP'nin ortak girişimiyle 5098 sayılı yasa ile İskân Kanununda değişiklik yapılmış ve yerlerinden edilen binlerce insanın memleketlerine dönebilmeleri mümkün hale gelmiştir. Nitekim 1950 yılı Genel Nüfus Sayımının sonuçlarına baktığımızda belirgin biçimde geriye dönüşün izlerini görebiliriz. Öncelikle toplamda Tunceli nüfusunun bir önceki sayıma göre 15.000 dolayında arttığını gözlemlemekteyiz. 1955 yılı Genel Nüfus Sayımı sonuçları ise artık geriye dönüş sürecinin tamamlanmış olması nedeniyle daha çarpıcı sonuçlar vermektedir. 1935 yılı Genel Nüfus Sayımında 23.999 olan Mazgirt nüfusu 1955 yılı Genel Nüfus sayımında bile hâlâ tam olarak aynı seviyeye gelememişti. Bu nüfusun 1940'ta 20.867, 1945'te 18.845, 1950'de 20.666 ve 1955'te ise 22.552 olduğu görülmektedir.²⁶ Yani 1955 yılına geldiğimizde dahi, Mazgirt nüfusu, 1935 yılındaki seviyesine hâlâ ulaşamamıştı.

²⁴ DİE, 1940, 13.

²⁵ 20 İlkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı, DİE Yayını.

²⁶ 13 Ocak 1936'da çıkarılan 2587 sayılı Özel Kanunla, Dersim genelinde halkın nüfusa kaydolmasını teşvik için kolaylaştırıcı önlemler getirilmiştir. Aynı şekilde 2887 sayılı kanunla da askerlik görevini yapmaya teşvik için askerlik süresini kısaltan özel önlemler getirilmiştir, *Doğu Sorunu Necmeddin Sahir Silan Raporları (1939-1953)*, A.g.e., s. 223-224.

Arşiv belgelerinin bu konudaki tespitleri bir tür itiraf gibidir:

1935 ve 1940 nüfus sayımları arasındaki büyük eksiklikler, Cumhuriyet Hükümetimizin Tunceli'ne matuf ıslahat programlarına karşı gösterilen mukavemeti kırmak için, memleketin yüksek menfaatleri bakımından, tevessül edilen tedbirler ve askeri hareketler sonunda bazılarının kaybolması bazılarının başka yerlere gönderilmesi, bazılarının son sayımda mağaralarda, inlerde ve sair yerlerde gizlenmiş bulunması gibi sebeplerin amil olduğu sanılmaktadır... Nüfus sicillerinin tesisini istihdaf eden ve bütün memleket için tabii ki zaruri olan nüfus yazılımının, Tunceli halkından bazılarının başka yerlere nakli esnasında nüfus tesbiti esasına istinad edilmemiş olması ve askeri hareketlerde kaybolanların ve ölenlerin bu gün tesbiti imkanı elde edilememiş bulunması yüzünden Tunceli çevresi için büyük bir zaruret, bir mecburiyet olduğunu söylemek yerindedir.²⁷

Arşiv belgelerinde sürgüne gönderilenlerin dönüş süreci ve döndüklerinde karşılaştıkları muamele hakkında çok sayıda bilgi-belge olduğu görülmektedir. Mesela sürgündeki Dersimli ve Mazgirtlilerin batıda buldukları yerlerde köylüler tarafından süratle eski yerlerine dönmelerinin teşvik edildiğini, hatta bazı mahallerde zor kullanıldığı gözlenmiştir. *Ayrıca Dördüncü Genel Müfettişlikle Erzincan ve Tunceli valiliklerinden gönderilen müteaddit raporlarda; memleketlerine dönmüş olanların, harekât dolayısıyla evvelce yıkılmış ve arazinin tasfiye sebeble başka ellere geçmiş olduğu ve bir kısmının ise esasen kendi köylerinde arazi ve evleri bulunmadığı cihetle aç ve sefil bir halde ağaçlar altında ve müşkül şartlar içinde vakit geçirdikleri ve hemen her gün yardım talebinde buldukları belirtilmektedir.*²⁸

N. Sahir Silan, 14 Mayıs 1950'de CHP Genel Başkanvekilliğine gönderdiği istifa dilekçesinde, parti içi tartışmalar hakkında da bilgi verir²⁹ ve

²⁷ A.g.e., s. 220-221.

²⁸ *Dersim Harekatı ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1936-1950)*, A.g.e., s. 541-542.

²⁹ "Doğu ve Güneydoğu İllerimizle İlgili Muhtelif Konular" adlı Demokrat Parti Genel İdare Kurulu'na yazılmış, 20 Eylül 1952 tarihli raporda, Silan, özel kanunla Tunceli'nin yönetildiği yıllarda Erzincan'daki Alevi vatandaşların da muhtelif sebep ve bahanelerle yerlerinden yuvalarından sürülmesi, hatta öldürülmesi gibi haller", Erzincan ve çevresinde derin bir hoşnutsuzluk yaratan en büyük amil olmuştur" der. Silan'a göre CHP, Dersim hareketinin sorumlusu olarak

Tunceli sürgünlerinin memleketlerine dönmelerine yönelik kendisinin de dahil olduğu girişimlere, parti yönetiminden tepki aldığını; meclis grup başkanvekilinin kendisine “Sen, bu Kürtlerin işleriyle uğraşma” dediğini aktarır. Yine bu bağlamda Kayseri’de ikamet etmekte olan sürgünlerin buradan ayrılmalarına izin verilmemesi nedeniyle TBMM’ye verdiği soru önergesi nedeniyle bazı milletvekillerinin kendisine söylediği sözlerin yüz kızartıcı ve ürkütücü olduğunu belirtir.³⁰

MAZGIRT’TE KÖYLÜLERİN KAMUSAL TALEPLERİ

1940’lı yıllarda köylülerin, ilgili kamu kurumlarına verdikleri dilekçelerden çok sayıda örneği arşivlerde bulmak, sadece ‘köy sosyolojisi’ açısından değil, özellikle Dersim coğrafyasında yerel birimlerle kamu kurumlarının eklenme biçimleri-süreçleri hakkında da bilgi vermektedir. Bu taleplerin genelde kamu görevlilerinin ziyaretleri sırasında sunulmuş olması önemlidir³¹ ve elbette taleplerin içerikleri de ilgi çekicidir. Zira Mazgirt’inde köylülerin algısında zamanla değişen devlet³² imgelerini görmemize de imkan sağlamaktadır.

Celal Bayar’ı göstermekte, böylece Alevilerin Demokrat Partiye geçmesini önlemeye çalışmaktadır, *Doğu Sorunu Necmeddin Sahir Silan Raporları (1939-1953)*, A.g.e., s. 450-59.

³⁰ *Doğu Sorunu Necmeddin Sahir Silan Raporları (1939-1953)*, A.g.e., s. 387.

³¹ Tunceli Milletvekili Fethi Ülkü de bu bağlamda ilginç bir bilgi aktarır: “Gezilerim sırasında yolum Mazgirt’in Pağnik (Kepektaş) köyüne düşmüştü. Ziyaret ettiğim köylerde genel olarak yol, su ve okul ihtiyaçlarından söz edilirdi. Oysa o köyde okul isteğinde bulunan olmadı. Nedenini sordum, ‘bu köyde çocuk yaşamıyor ki’ diye yanıt verdiler. Burada doğan çocuklar 4-5 yaşına gelince bilinmeyen bir hastalığa yakalamp yaşamlarını yitiriyorlarmış. Kendilerinin bu yaşa nasıl geldiklerini merak ettim. Başka köylerde doğup büyüdüklerini, sonradan arazi satın alarak bu köye yerleştiklerini anlattılar. Durumu valiliğe ve Sağlık Bakanlığına intikal ettirdim. Ciddiye alındı, incelemeler yapıldı. Son olarak çeşme suları steril kaplarda Ankara Hıfzıssıhha Enstitüsüne götürülerek tahlil edildi. Bol miktarda koli basili bulunduğu anlaşıldı. Ölümünün bundan meydana geldiği saptandı. Bunun üzerine içme suyu kanalları demir boruya alınmak suretiyle gübreli su ile teması kesildi. O tarihten sonra da doğan çocuklarda ölüm oranı çok azaldı”, Fethi Ülkü, *Anılarla Tunceli*, A.g.e., s. 148-149.

³² Köylülerin ifadeleri, devlete dair önceki veya sonraki algılarla kıyaslama yapmak bakımından da önemlidir. Kendisi de Mazgirt’in 60 haneli bir köyünde dünyaya gelen Şükrü Laçın, Mazgirt köylülerinin devlet algısını şöyle aktarır: “Devlet denildiğinde Doğu köyli-

Arşivlere yansıdığına göre Mazgirt köylülerinin sözlü taleplerinin bir kısmı *nahiye ve kazanın idari sistemiyle* ilgilidir. Belgelerde yer aldığı biçimiyle bunları okuyabiliriz.

Peri halkı adına konuşan Mehmet Erdoğan adlı vatandaş da şu dilekte bulunmuştur: “*Kaza merkezi kaldırıldıktan sonra Peri harabeye uğramıştır. Burada tam teşekküllü bir nahiye kurulmasını istiyoruz*”.

Sılan’a göre esas itibarı ile idare amirlerince de tasvip edilmekte olan bu dileğin, Tunceli’deki diğer nahiyelerin durumunun da gözden geçirmek sureti ile yerine getirilmesi daha uygundur. Çünkü vilayet çevresindeki nahiyelerin hiçbiri tam teşekküllü değildir.

Mazgirt kaza merkezinin bulunduğu yerin bu kaza çevresine göre evvelce iyi seçilmediği ve bu kazadaki nahiye bölümünün yerinde olmadığı, Nazımiye kazası cihetinde en uzak köy 1 saat mesafede olduğu halde diğer kısımdaki köylerin 6 saat uzakta bulunduğu Muhundu Nahiyesi halından biri tarafından ileri sürülmüştür. Mazgirt Hükümet Konağı da çok perişan bir haldedir. Eski zamanlarda Mutasarrıflık Merkezi olmasına rağmen bugün halka ait yapılar bakımından dahi, çok geri vaziyette olan bu kaza merkezinde yeni bir Hükümet Konağının yapılması çok yerindedir. Esasen, halk ile vaki görüşmelerde bu nokta üzerinde durulmuştur.

Kasabadan Ahmet Gündüz halkın dileğini şöyle belirtmiştir: “*Kazanın geri kalmasını istemediğimiz için burada da Hükümet Konağı yapılmasını diliyoruz*”.³³ Bu talebi de dikkate almak gerektiğini söyleyen N. Sahir Silan, Tunceli’nin en çok nüfusu olan en güzel ve bol mahsul yetiştiren bir ilçesiyle ilgili halkın isteklerine dair şunları yazar:

sünün aklına hemen Jandarma ve tahsildarlar gelirdi. Çünkü o güne değin Doğu köylüsü Jandarma ve tahsildardan başka pek kimseleri görmüş tanımış değildi.” ... “Jandarmanın baskısına kimi zaman kimi yerde tahsildarların baskısı da ekleniyordu. Tahsildarlar vergileri toplamak üzere köye geldiğinde, gecikmiş vergileri almak için köye jandarmayla geliyorlardı. O dönemde “yol parası”, “küçük hayvan başına alınan ağnam” ve büyük hayvan başına alınan kamçur” vergileri; bir de “arazi vergisi” vardı.” Laçın, çocukluğunda köye gelen jandarmaların, İbrahim isimli bir köylüyü, köyün orta yerinde sopalarla dövdüklerini ve o günden sonra kendisinin de jandarmadan korktuğunu aktarır.

³³ *Doğu Sorunu Necmeddin Sahir Silan Raporları (1939-1953), A.g.e., s. 321.*

İstekleri: 25-30 el tezgâhları vardır. Yapağı ve pamuğu karıştırarak halk elbiselikleri, iç çamaşırlığı bezler dokuyorlar. Bu tezgâhlardan üç tane-sini Hükümet vermiş, diğerleri yerlidir. Yerli tezgâhlardan temiz iş çıkmadığı için çok miktarlarda tezgâh istiyorlar. Dokunan kumaşları gördüm. Metresi 7-8 liraya temin ediliyor. Herkes tarafından kullanılıyor. Fakat istihlal istihlakı karşılamıyor, tezgâh verilirse ihtiyaç mükemmel karşılanacaktır. Hapishanede bile 4 tezgâh bir marangoz çalışmaktadır. Revir tarafından odun ihtiyaçlarının temin edilmediğinden, revir yokken odunun kilosu 60 paraya bulunduğu halde şimdi 4 kuruş diye dertlendiler. Bir Ziraat Bankasını şubesinin açılmasını istiyorlar. İstek yerindedir, bir an önce açılması kanaatindeyim. Çünkü Mazgirt, Tunceli'nin buğday ambarıdır. Arazi dağıtımının öne alınmasını dört gözle bekliyorlar. Milli Eğitim işlerine layık olduğu önem verilmiştir.³⁴

Mazgirt'te taleplerin bir kısmı kamu görevlilerinin yaptıkları *yolsuzluklarla* ilgilidir. Mazgirt kaymakamının da dahil olduğu bu yolsuzluk şikayetleri arasında; köy muhtarları seçiminde usulsüzlükler, Muhundu Nahiyesinde kanuni vasıfları olmayan birinin yağ, davar karşılığı muhtarlığa getirildiği, parası sonradan verilmek üzere muhtarlar vasıtasile toplatılan yağların Elazığ'da 250-300 kuruşa sattırılmış olduğu ilgililerce bildirilmiştir. Bu konuda fikir vermesi için Mazgirt'teki görüşmelerde bir vatandaşın söylediği şu sözleri olduğu gibi nakletmek yeter.

*“Bizim köylüler evlerinde yağ yemezler. Nahiye müdürleri köylülerin yağlarını jandarmalarla toplatıyor; yağın bir kilosuna 125 kuruş rayiç konulduğu halde parası verilmiyor. Nahiye müdürleri sanki köylerin kralıdır”.*³⁵

Kuşkusuz açlık, kıtlık ve yoksullukla ilgili talep ve şikâyetler diğer tüm talep ve şikâyetlerin önüne geçmiş görünüyor. Mazgirt kazasına bağlı Muhundu Nahiyesi halkından bir yurttaş, şu sözleri söylemiştir: *Toprak mahsulleri için 1942 yılında muhtarlar tarafından vaki tahminler halkın aleyhine olmuş, bu yüzden bazı köylerde açlık buhranı geçirilmiştir. Köylü mahsullerinin böylece tarlalarında hakkıyla tesbit edilmemesi ve bu husustaki şikâyetlerin alakalılarca dinlenilmemesi yüzünden bazı çiftçiler otlarla hayatları-*

³⁴ A.g.e., s. 350-351.

³⁵ A.g.e., s. 208.

nı idame zaruretinde kalmıştır.” Azgılar köyünden Hasan Aslan da şöyle demiştir: “Biz aç ve çıplağız. Millet, bu sene ot yedi; hepsi hasta yatıyor.”

Dağban köyünden Kego Dağdeviren de şu sözleri söylemiştir:

“Halkımızın çoğu açlıktan kırılıyor. Evimizde 8 nüfus vardır. Yağmur yağmazsa attığım iki teneke tohuma karşı 4, yahut 6 teneke mahsul alınabilir. Bununla bu sekiz nüfusu geçindirmek bence kabil değildir. Vakia, Hükümetimiz bana 25 kil yardımında bulundu, fakat bu yetmedi ki.”

Boluca köyünden olan ve Muğla’da istihkâm kıt’asında bulunan Ali Değirmenci, izinli olarak köyüne geldiğini söyledikten sonra, şöyle demiştir: “Köylerimizde iyi doymuyor ama kıt’ada bizlere iyi bakıyorlar; sağ olsun hükümetimiz.” Panen köyü muhtarı Hüseyin Atik de şunları söylemiştir: “Hükümetimiz var olsun, bizlere yardım ediyor; hatta bizim köye tohumluktan başka 1.000 kilo iaşe yardımında bulundu. Ama yetmiyor ki.”³⁶

Şikâyet ve taleplerin bir kısmının da devletin, ekonomik hayatı daha zorlaştıran müdahaleleri veya eksik hizmetleriyle ilgili olduğu görülmektedir.³⁷

Mazgirt, Danaburan köyünden Mahmut Alp adlı bir yurttaş, şu dilekte bulunmuştur: “10, 15 yıl önce Danaburnu köyünde tütün ekildiği halde şimdi buralarda tütün ekimine izin verilmiyor. Hâlbuki buraları tütün ekimine çok elverişlidir. Bizlere ekim için izin verilmesini diliyoruz.”³⁸

Mustafa Kantar adlı vatandaş, ulaşım için yol yapılmamış olmasından şikâyetçidir. Buna dair dileğini şöyle anlatmıştır: “Yolsuzluktan perişanız Mazgirt ile Şehsu köprüsü arasındaki yolun yapılmasını ve Şehsu köprüsünün ötesindeki yolun da Pertek Mameki yolu üzerinde Sorpiyan’a bağ-

³⁶ Doğu Sorunu Necmeddin Sahir Silan Raporları (1939-1953), A.g.e., s. 292-293

³⁷ Arşivlerde yer alan bilgilerin yanı sıra yerelde yazılmış ve söz konusu dönemleri de kapsayan ve aynı gerilimlere işaret eden çalışmalar da vardır. Süleyman Kırmızıtaş’ın çalışması bunların gayet iyi bir örneğidir. Kırmızıtaş, kadastroda çalışmış olması sebebiyle Mazgirt köylerinde çok sayıda olaya, gerilime tanıklık etmiş ve bunları kısa bilgiler halinde kitabında toplamıştır. 1938 de dahil olmak üzere 1950-70’li yılların Mazgirt sosyolojisini anlamak için oldukça zengin bir kaynaktır, Süleyman Kırmızıtaş, *İnadına Dersim’de Yaşamak, Öztepe Matbaacılık*, 2006.

³⁸ A.g.e., s. 301.

lanmasını istiyoruz. Çünkü Şehsu ile Sorpiyan arası kısadır. O yol hiç olmazsa ameleli mükellefe çalıştırılarak yapılırsa.”

Necmeddin Sahir Silan bu taleple ilgili şu tespiti yapar:

Mazgirt kazası halkının muvasala bakımından çektiği zorluklar ve ıstıraplar idare amirleri tarafından da teyid edilmekte olduğuna göre Pertek ve Mazgirt kazalarını en kısa yoldan birbirine bağlayacak olan Şehsu-Sorpiyan yolunun mevzubahs kazalardaki mükellef ameleden de istifade edilmek suretiyle önümüzdeki yıl içinde yapılması gerekli görülmüştür.³⁹

Mazgirt halkının taleplerinin bir kısmının da eğitimle ilgili olduğu görülmektedir. N. Sahir Silan, Dere köyündeki bir gözlemini anlatıyor:

Anne ve babaları tarlada çalıştıkları için 10 erkek, 3 kız çocuğu etrafı sardılar. Hepsi güzel Türkçe konuşuyorlardı. Çocuklardan 6 tanesi köyde okul olmadığı halde bucaktaki okula gidiyorlarmış. Diğer çocuklar da bunlardan Türkçeyi güzel öğrenmişler. Bununla beraber bu gün askerlik hayatında Türkçe okuma ve yazmayı öğrenmiş Tuncelili vatandaşlara rastlanmaktadır. Bunlardan biri olan Mazgirt'e bağlı Lazvan köyü muhtarı Hasan Pulat şöyle demiştir;

“İstanbul'da 1940 yılında askerlik ederken imza atamazdım. Şimdi muhtar oldum. Orduda bizlere iyi bakıyorlar, sağ olsun hükümetimiz.”

Silan, bu tür dilekçeleri ‘temiz duygulu vatandaşların’ talepleri olarak nitelemesi ilginçtir. Mazgirt, Kale köyünden Resul Arslan şöyle demiştir: *“Çocuklarımızı okutmak, yetiştirmek istiyoruz. Bunun için Kale, Kaston, Karayazı ve Keban köylerindeki çocuklar için de bir ilkokul açılmalıdır.”*

Silan'a göre bu kazaya bağlı Muhundu Nahiyesi içindeki Koman Köyünden Yeni Erdoğan adlı bir genç de Elazığ Lisesi edebiyat kolundan mezun olduğu halde para bulamadığından yüksek tahsile gidemediğini söylemiş ve fakir olan Tunceli halkının kabiliyetli çocuklarına da yüksek tahsil imkanının verilmesini dilemiştir.⁴⁰

³⁹ A.g.e., s. 314.

⁴⁰ Doğu Sorunu Necmeddin Sahir Silan Raporları (1939-1953), A.g.e., s. 254.

Mazgirt köylülerinin şikâyet-isteklerinden birisi de toprak talebiyle ilgilidir. Köylüler bölgede toprak dağıtımının ön plana alınmasını istemektedirler. Özellikle pamuk yetiştirip bazı ihtiyaçlarını karşılayacak bezler dokuyan köylüler olduğunu belirtir Silan.

Mazgirt'in Kale köyündeyim. Halk iyi, mahsulleri güzeldir. Arazi veriminde Tunceli'nin öne alınmasını istediler. Mazgirt kazasında halk ile vaki temaslarda tapu işlerinde hassasiyet gösterildiği anlaşılmıştır. Mazgirt kasabası halkından Kazım Tokat adlı vatandaş halk adına şu dilekte bulunmuştur. "*Hazineden bize verilmiş olan topraklar için tapu istiyoruz.*"⁴¹

Mazgirt kazasındaki görüşmelerde merkeze bağlı Kocaoğlan köyünden Ahmet Sünger şu sözleri söylemiştir: "*Biz yarıcılıkla çalışıyoruz, fakat idare edemiyoruz. Toprağımız yoktur, bize bu gün, yarın verileceği söyleniyor, verilmiyor.*"

Silan'a göre bu konu üzerinde İdare Amiri tarafından verilen izahat şöyledir: "*Erazi işlerimiz çok karışıktır. Evvelce kazanın içinde Pah nahiyesinde verilmiş topraklar vardır. Fakat muhtaç halka dağıtmak için tesbit edilmiş arazi yoktur.*"

Bu husustaki incelemelere göre Mazgirt kazası çevresinde toprakların vaziyeti bazı hususiyetler göstermekte ve bu, daha ziyade bu kazaya bağlı Çarsacak nahiyesi içinde göze çarpmaktadır. Buradaki topraklar mahdud zümreler elindedir ve köylerde oturanlar, diğer kazalarda da olduğu gibi, bu toprak sahiplerini marabası, yarıcısı vaziyettedir. Hâlbuki bu toprak sahiplerinin de toprağını işlemedikleri; bu yüzden topraklardan layikile istifade edilemediği söylenilmektedir. Bu duruma göre, bir yandan toprak sahipleri, diğer yandan köylü, hatta Devleti zarara uğratmaktadır. Toprağını işletmek isteyen arazi sahiplerinin de bazen çalıştıracak kol bulmaması yüzünden toprakların yüzüstü kaldığı da ifade edilmektedir.⁴²

Mazgirt'te Çanakçı Ulya köyünden muhtar Ali oğlu Süleyman Kılıç şu dilekte bulunmuştur: "Boşaltılmış bölgede yıkıtılmış olan Kom'ların bu-

⁴¹ A.g.e., s. 234.

⁴² A.g.e., s. 244.

lunduğu yerlerdeki topraklardan köylüye ziraat işleri için izin verilmelidir.” Bu kazada oturan Mamekili Hüseyin Sandal da boşaltılmış bölgedeki toprağına karşılık henüz toprak verilmediğini söylemiş ve Mazgirt- Kalkan kazaları arasında işinin halledilmemiş olmasından şikâyet etmiştir.⁴³

MAZGIRT’İN KİMLİK VE GELENEKLERİNE DEĞİNEMELER

Arşivler, sistemin Mazgirt’in kimliklerine dair politikasını da anlamamıza imkan vermektedir. Zira raporlara serpiştirilmiş olarak veya bazen başlı başına birer rapor olarak bölgenin kimliğine dair detaylı bilgilerin yer aldığı görülmektedir. 1925’te yazılan bir raporda, Çarsacak kazası merkezi ile iki nahiyesinin, bölgenin genelinden farklı olarak Türk olduğu vurgulanmıştır.⁴⁴ Diğer bölgelere dair umumiyetle Kürt-Zaza kimliklerine gönderme yapılmaktadır.

Ancak bu raporların çoğunda bölgenin Alevi kimliğinin sosyal dokudaki belirleyici niteliğine ve pratiklerine yer verildiği görülmektedir. Bir örnek:

Bir ailenin içerden ve dışarıdan dünya işlerine hâkimi, bağlı bulunduğu aşiretin veya ezbetin reisidir (Ezbet: Aşiretin bir koludur. Bu kolun bir reisi vardır. O da aşiret reisine bağlıdır). Manevi bakımdan aşiretler seyitlere tabidir. Seyitler dini telkinlerde bulunur. Dürüst ve ahret yollarını rehberi vasıtasile halka gösterirler. (Rehber: Seyitliğe namzet olacak adam demektir.) Seyitlik sülale takip eder. O ailenin büyüğü ve küçüğü seyittir. Aile reisi hayatta oldukça seyit odur. Seyitler aileleri arasında büyük tanınanlar ki bunlar (ya âlim olurlar veya Kureyşan kabilesine mensup bulunan ailelerdir) en büyük seyit hakkına haizdirler. Halkın ekserisi Alevi mezhebindedir... Alevi mezhebinin umumi kaidelerine riayet ederler. Ve mesela: (Muharrem ayında oruç tutmak ve yine bu ayda hiç kan akıtmamak ve kana kana su içmemek, Hıdırilyas gününde keza oruç tutmak, yemek ye-

⁴³ Silan, kendi seçim bölgesi olan Tunceli’de insanların aklıktan ölmekte olduklarını bizzat iletmek ve çare aramak üzere gittiği Ankara’da, ilgili müdürlüklerle ve bakanla görüşüğünü ve bu sırada bir bakanın kendisine; “Senin Kürtler mi, bırak ölsünler” dediğini aktarır, *A.g.e.*, s. 389.

⁴⁴ *Kürt Sorunu ve Devlet, Tedip ve Tenkil Politikaları (1925-1947)*, *A.g.e.*, s. 2.

dirmek, gizli topluluklar yapmak gibi), ki seyitler tamamen tufeylidir. Onların bütün ihtiyaçları halk tarafından temin edilir. Dünyanın malına kıymet vermedikleri için hiçbir şeye sahip değillerdir.⁴⁵

Raporlarda halkın inanç pratikleri 'eski hurafeler ve batıl itikatlar' olarak değerlendirilmiştir. *Her aşiret kendisini korumak için tabii manilerden istifade etmeye kalkmış olduğundan müsait yerlerde büyük mağaralar vardır. Evliya olarak tanınmış Mansurbaba ile Düzgünbabalara senenin muayyen zamanında dileklerinin kabulü için kurban kesmek suretile niyazda bulunurlar. Bu adetler de yavaş yavaş sönmektedir.*⁴⁶

Necmeddin Sahir Silan, raporlarında, bu konuda, kişisel tanıklıklarına da yer vermektedir. Onlardan bir örnek:

İşkalecik köyündeyim: Bu köyde Ali Koç adında bir seyit vardır. Mayıs ayında Malatya köylerinden birkaç kişi kız almak için bu köye gelmiştir. Halkın hepsi Alevi olduğu için bir akşam saz, söz, içki ile vakit geçiriyorlarmış. Ali Koç'un rakibi olan Pah bucağından Ali Yıldırım adında yine seyit bu ahengi haber almış, Ali Koç adam topladı. Dini ayin yapıyor diye hükümete haber vermiş. 3 kişiyi 3-4 aya mahkûm etmişler. Bu arada Ali Koç kurtulmuştur. Bu vak'a üzerinde Ali Koç'la görüştim. Şunları anlattı: Efendi güya bende cennetin anahtarı varmış, kızdığım adamı mahvedermişim. Vallahi bunlar laftır, iftiradır, eğer öyle bir kerametim olsa önce Ali Yıldırım'ı yok ederim. Seyitlik de, dervişlik de boş şeylerdir. Bilhassa Atatürk ve İnönü çağında buna kim inanır. Fakat dünyada geçinmek lazımdır. Benim şu dağ başında biraz maddi varlığım herkesin hasedini celp ediyor. Salahiyetli kimseler bizden geçinmek için günün birinde sen seyitsin, ahenk yapıyorsun diyor, bizi un çuvalı gibi çırpıyorlar. Bir müddet sonra vay Kürt oğlu Kürt, seni ezer bozarım diye karşımıza çıkıyorlar. Hamdolsun birimiz iki olmuyor. Eğer şu manzarayı, suyu havayı başka bir diyarda bulsam şu dağ başını terk edeceğim dedi.⁴⁷

⁴⁵ *Dersim Harekatı ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1936-1950)*, A.g.e., s. 337-338.

⁴⁶ A.g.e., s. 338.

⁴⁷ Ali Koç'un iyi tanınan, saygın bir kişilik ve Alevi dedesi olması nedeniyle Mazgirt'te karşılaştığı tutuklanma hadisesi, kendisi de Dersimli olan Süleyman Kırmızıtaş'ın hatıratında yer alır. Kırmızıtaş, Ali Koç'un yerelde ihbar edildiğini, hakkında asılsız ihbar mektupları

Tarihe temas ederek aslının Horasanlı olduğunu, Ahmet Yesevi'ye bağlılığını ileri sürdü. Açık göz, çalışkan bir adamdır. Kuşkulananacak bir hareket yapmadığı gibi, yapamayacağı kanaatindeyim.⁴⁸

Sılan'ın Mazgirt ve Dersim halkının kültürel hayatına ve geleneklerine ilişkin tespitleri de hayli ilginçtir.

“Halk, genel olarak kanaatkâr ve uysal olduğu kadar başıboş yaşamının aşığıdır. Bu itibarla eski aşiret hayatının tesirlerinden henüz tamamiyle kurtulmuş değildir. Seyitlere, ağalara karşı, eskisi gibi açık ve köklü olmasa bile yine saygı ve bağlılık gösterenler, eski batıl itikatların zebunu olanlar bulunmaktadır. İlk zamanlarda hükümetçe alınan tedbirlere göre, garba nakledilen kafilelerde yakasını kurtarabilmiş olanlarla garba gönderilenlerin bu çevredeki yakınları arasında bugün dahi seyit diye anılan ihtiyar-geç bir zümrenin, eski seyit ve ağaların boşluklarını doldurmak için kendilerine muhit hazırlamaya başlaması ve eski aşiret ve tarikat hayatının tesirleri ile seyitlere mensup olanlarla, yani seyit taslaklarına gizlice para toplanarak verilmesi, güneşe ve suya tapmak, ziyaret yerlerine koşmak gibi eski itiyatlara sadakat gösterilmesi ve bu arada geniş toprak sahiplerinin fakir halk tabakaları üzerinde müessir bulunması, eski ve batıl itikatlarla birlikte zararlı unsurların bu çevredeki durumlarını açıkça belirtmektedir.”⁴⁹

Sılan arşivindeki belgelerden birisi de JGK tarafından 1939'da yayınlanan ‘Dersim Destanı’ adlı broşürdür. Broşürde Dağbekli Ali Çavuş’un, Beşpınarlı Âşık Durmuş’un, Mazgirtli Âşık Hasan’ın, Türklüğe vurgu, ağalara ve seyitlere karşı kin ve nefreti içeren destanlarına yer verilmektedir. Bunlardan Mazgirtli Âşık Hasan’dan bir ‘destan’ aktarabiliriz.

yazıldığını, mahkeme hâkiminin bile duruşmada ihbar yapanları ‘düşmanlığınızı başka biçimde yapın’ diye azarladığını yazar, Süleyman Kırmızıtaş, *A.g.e.*, s. 66-67.

⁴⁸ Silan’ın her şeyden önce başarı ve olumlu diye aktardıklarının başında okulların açılması, insanların Türkçe konuşması ve Kürt olduklarından utanmış olmalarının altını çiziyor. Bu en dikkat çekici bölümüdür raporun. Silan, kendisine “bize Kürt diyerek zulüm ediyorlar, Kürt olsak sizinle Türkçe konuşabilir miyiz” diye soruyor ve Silan’ın ona verdiği yanıt şöyle: “Size Kürt diyenlerin kendileri, Kürttürler”, *Doğu Sorunu Necmeddin Sahir Silan Raporları (1939-1953)*, *A.g.e.*, s. 349-351.

⁴⁹ *A.g.e.*, s. 336.

Karşı dağlar benimdir
Yurdu sevmek dinimdir
Türklük candan sevgilim
Onun kini kinimdir

Seyit Dede tanımam
Benziyorlar şeytana
Sözlerine inanmam
Çıktı foya meydana

Süpürgeden bir sakal
Karmakarışık yüzleri
Seslerinde var çakal
Korkunç bakar gözleri

Hamdolsun ki hükümet
Verdi tamam dersini
Ne seyit var ne gubat
Sepetledi hepsini⁵⁰

Bu destanlarda da görüldüğü gibi, sistem yerel ozanların dilinde Alevi geleneğini aşağılamakta ve utanç duyulacak bir gelenekmiş gibi sunmaktadır.⁵¹

⁵⁰ Necmeddin Sahir Silan; *Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik Dersim-Sason, A.g.e.*

⁵¹ Raporlarda önceki dönemlerde de Alevi toplumuna yönelik dışlayıcı nitelikte bazı bilgilere; teklif veya planlara de yer verildiği görülmektedir. Bunun bir örneği Umum Müfettiş İbrahim T. Öngören'in 1929 yılında seyahatinde Kara oğlarda Dersimlilerle bir temasıdır. Öngören'e göre *Dersimde bu gün hâkim olan kuvvet asla manevi değildir. Alevilik eski mahiyetini kaybetmiş. tefes suha yüz tutmuştur. Kızılbaşlık bu gün için açık gözlerin maddi hırslarını tatmine bir vasıta olarak zoraki yaşatılmak istenen manevi bir yoldur...* Değişik zamanlarda hazırlanan bazı raporlarda Seyit ve dede ve ağa unvanı altındaki şekavet ve mefsedet, muharrik ve müşevvik ve amilleri yakalanarak bir daha Dersime ayak basmamak şart ile İşkodra, Trablusgarp ve Fizan gibi uzak yerlere sürmek gerektiği yönündeki öneriler de sistemin Alevilere bakışını net bir biçimde ortaya koymaktadır, *Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik Dersim-Sason (1934-1946), A.g.e., s. 125, 192.*

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Necmeddin Sahir Silan arşivinde Mazgirt’le ilgili belgeleri (raporlar, anlatılar, tanıklıklar vb.) birlikte değerlendirdiğimizde şu tespitleri yapmak mümkün görünüyor.

Arşiv belgeleri Mazgirt’in ekonomik ve gündelik hayata dair sosyal detayları hakkında çok önemli bilgiler vermektedir. Bu bilgi ve verilerden hareketle Mazgirt’i anlamak, o dönem adı geçen köy isimleri ve köylülerin girişimleri konusunda somut ilişkiler kurmak mümkündür. 1940’lı yıllarda köylülerin verdikleri dilekçeler veya kamu görevlilerinin ziyaretlerinde zaman zaman kurdukları cümleler dikkatle okunduğunda, aslında dönemin politik hükmedici halinin etki ve izlerini de içinde taşımaktadır. Bu bakımdan dilekçeler veya konuşmalar görünür talep alanlarının ötesini anlamak içinde önemli kaynaklardır.

Aynı şekilde belgeler, sistemin Mazgirt’le ve dolayısıyla bu coğrafyada görünür olan etnik ve inanç kimliğine karşı nasıl bir dil kurduğuna ve nasıl bir politika geliştirdiğine dair de somut veri ve bilgi sunmaktadır. Bütün bu verilere ve bilgilere baktığımızda Mazgirt, parçası olduğu Dersim’in genelinde olduğu gibi 1930’lu yıllarda kendi geleneksel kimliği ile değil, kendisine giydirilmek istenen kimlikle algılandığı ve bu kimliğe uygun siyasal pratiklere muhatap olduğu için sistemle ilişkileri daima gerilimli olmuştur. 1938’den önceki dil ve politika ile 1938’den sonraki sistemin dil ve politikaları açısından temelde farklılık olmadığı görülebilmektedir bu belgelerde. Dolayısıyla Mazgirt ve sistemin eklemlen(me)me biçimleri daima gerilimli bir seyir izlemiş görünüyor.

Arşiv belgelerinin gösterdiği bir başka husus da bu coğrafyada bulunan kamu görevlilerinin, o yıllarda kendilerine yükledikleri politik ve ‘medenileştirici’ rollerdir ki bu da referansını dönemin milliyetçi-modernist hâkim siyasetinden almaktadır. Esasen bu gerilim modernleşmeyle birlikte ulus devletlerin kimlik inşa deneyimlerinin ve onun arka planındaki politik stratejilerin doğasından kaynaklanmaktadır. Ne türden olursa olsun yerel kimlikleri tasfiye ya da merkezi kimliğe benzetme çabaları gerilim üretmekten başka sonuç vermemiştir; Mazgirt’in sistemle ilişkisi de bundan muaf değildir.

Kaynaklar

20 İkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı, Vilayetler, Kazalar, Nahiyeler, Köyler İtibarı ile Nüfus, DİE Yayını.

Aygün, Hüseyin, *Dersim 1938 ve Zorunlu İskan*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2009.

Beltan, Haydar, *Ve Suyu Ateşe Verdiler*, Sancı Yayınları, İstanbul, 2019.

Burkay, Kemal, *Anılar Belgeler*, Deng Yayınları, 2002.

Dersim Harekatı ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1936-1950), Der. Tuba Akekmekçi ve Muazzez Pervan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011.

Dersim Jandarma Genel Komutanlığı Raporu, Kaynak Yay., İstanbul, 1998, s. 191.

DİE Nüfus İstatistikleri, 1928.

Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik Dersim-Sason (1934-1946), Tarih Vakfı Yayınları, 2010.

Doğu Sorunu Necmeddin Sahir Silan Raporları (1939-1953), Der. Tuba Akekmekçi ve Muazzez Pervan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010.

Kırmızıtaş Süleyman, *İnadına Dersim'de Yaşamak*, Öztepe Matbaacılık, 2006.

Kürt Sorunu ve Devlet, Tedip ve Tenkil Politikaları (1925-1947), Der. Tuğba Yıldırım, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011.

Laçın, Şükrü, *Dersim İsyanından Diyarbakır'a Bir Kürt İşçisinin Siyasal Anıları*, Sun Yayıncılık, İstanbul, 1992.

Öztürk, Hıdır, *Tarihimizde Tunceli ve Ermeni Mezalimi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara, 1984.

Sabah Gazetesi (Hasan Saltık'la yapılan söyleşiden aktarılan bilgi), 19 Kasım 2009.

Tan Gazetesi, 19 Eylül 1937.

TC DİE Genel Nüfus Sayımı, 20 İkteşrin 1935, Usul, Teşkilat ve Neticeler Hakkında İzahat.

TC DİE 1940 Yılı Genel Nüfus Sayımı Daimi Göçebelerin Sayımı Hakkında Talimat.

Taş, Cemal; *Dağların Kayıp Anahtarı, Dersim 1938 Anlatıları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

Ülkü, Fethi, *Anılarla Tunceli*, 4Renk Matbaacılık, Ankara, 2001.

Ünlü, Hasan, *Hayatım ve Düşüncelerim*, Öztepe Matbaacılık, Ankara, 2004.